

Cvičenie č. 4 Bezkontextové gramatiky (2. časť)

Peter Kostolányi

16. októbra 2025

1 Normálne tvary bezkontextových gramatík

Vetou o normálnom tvare bezkontextových gramatík možno nazvať prakticky ľubovoľné tvrdenie, podľa ktorého ku každej alebo „skoro každej“ bezkontextovej gramatike G existuje ekvivalentná alebo „takmer ekvivalentná“ gramatika G' s nejakou špeciálnou vlastnosťou.

Poznámka 1. Normálne tvary možno, samozrejme, študovať aj pre iné objekty ako gramatiky. Jediným predpokladom je, aby na danej triede objektov X bola definovaná relácia ekvivalencie $\sim$. Veta o normálnom tvare potom vždy pre nejakú triedu $Y \subseteq X$ hovorí, že pre každé $x \in X$ existuje $y \in Y$ také, že $y \sim x$.

V našom prípade je touto triedou X trieda všetkých bezkontextových gramatík, pričom pre dvojicu bezkontextových gramatík G, G' je $G \sim G'$ práve vtedy, keď $L(G) = L(G')$.

Normálne tvary bezkontextových gramatík je užitočné skúmať predovšetkým z nasledujúcich dvoch dôvodov.

- Predpoklad normálneho tvaru môže často uľahčiť dôkazy tvrdení o bezkontextových jazykoch. Ak totiž namiesto všeobecných bezkontextových gramatík uvažujeme iba gramatiky v normálnom tvare, môže sa podstatne zjednodušiť argumentácia. Dôležitá je pritom predovšetkým skutočnosť, že ekvivalentná gramatika v normálnom tvare vždy *existuje*; algoritmus na prevod do normálneho tvaru je tu menej podstatný, avšak zaručuje konštruktívnosť dôkazu.
- Viaceré užitočné algoritmy pracujúce s bezkontextovými gramatikami¹ predpokladajú ako svoj vstup gramatiku v nejakom normálnom tvare. Pri implementácii takýchto algoritmov sa preto môže zísť aj procedúra na prevod do požadovaného normálneho tvaru.

V nasledujúcom sa zameriame na praktickú stránku prevodu gramatík do jednotlivých normálnych tvarov. Matematické zápisy týchto konštrukcií a dôkazy ich správnosti odzneli na prednáške.

2 Redukovaný normálny tvar

Bezkontextová gramatika je *redukovaná* alebo *v redukovanom normálnom tvare*, ak neobsahuje žiadne pravidlo typu $\xi \rightarrow \xi$ a každý jej neterminál ξ je súčasne „terminujúci“ (teda existuje aspoň jedno terminálne slovo odvoditeľné zo ξ) a dosiahnuteľný (v danej gramatike teda existuje vetná forma obsahujúca ξ – tá musí byť z definície odvoditeľná z počiatočného neterminálu).

Definícia 1. Bezkontextová gramatika $G = (N, T, P, \sigma)$ je v *redukovanom normálnom tvare*, ak sú splnené nasledujúce tri podmienky:

- (i) Množina pravidiel P neobsahuje pre žiadne $\xi \in N$ pravidlo $\xi \rightarrow \xi$.
- (ii) Pre každé $\xi \in N$ existuje terminálne slovo $w \in T^*$ také, že $\xi \Rightarrow^* w$.
- (iii) Pre každé $\xi \in N$ existujú slová $u, v \in (N \cup T)^*$ také, že $\sigma \Rightarrow^* u\xi v$.

O *normálnom tvare* tu môžeme hovoriť vďaka nasledujúcej vete z prednášky.

Veta 1. *Nech G je bezkontextová gramatika taká, že $L(G) \neq \emptyset$. Potom existuje bezkontextová gramatika G' v redukovanom normálnom tvare taká, že $L(G') = L(G)$.*

---

¹Príkladom môžu byť algoritmy, ktoré pre slovo x a gramatiku G rozhodujú, či $x \in L(G)$.

Predpoklad $L(G) \neq \emptyset$ je v predchádzajúcej vete naozaj nutný. Každá bezkontextová gramatika G totiž musí mať počiatočný neterminál σ . Pre redukovanú gramatiku G tak podľa podmienky (ii) definície 1 existuje terminálne slovo w také, že $\sigma \Rightarrow^* w$. Potom ale nutne $w \in L(G)$.

Každá z podmienok (i) až (iii) definície 1 sama o sebe určuje normálny tvar bezkontextových gramatík. V nasledujúcom najprv zosumarizujeme algoritmy na prevod gramatík do týchto „pomocných“ normálnych tvarov a následne uvidíme, že použitie všetkých troch týchto algoritmov vo vhodnom poradí garantuje ako výstup gramatiku v redukovanom normálnom tvare.

2.1 Odstránenie pravidiel typu $\xi \rightarrow \xi$

Prevod bezkontextovej gramatiky do normálneho tvaru daného podmienkou (i) definície 1 spočíva jednoducho vo „vypustení“ všetkých pravidiel typu $\xi \rightarrow \xi$ z množiny prepisovacích pravidiel P .

2.2 Odstránenie „neterminujúcich“ neterminálov

Prevod bezkontextovej gramatiky do normálneho tvaru daného podmienkou (ii) definície 1 spočíva v nájdení množiny S všetkých „terminujúcich“ neterminálov gramatiky a v následnom odstránení zvyšných – čiže „neterminujúcich“ – neterminálov, ako aj všetkých pravidiel, v ktorých sa takéto neterminály vyskytujú. Množinu S možno pre bezkontextovú gramatiku $G = (N, T, P, \sigma)$ formálne zapísať ako $S = \{\xi \in N \mid \exists w \in T^*: \xi \Rightarrow^* w\}$ a dá sa nájsť nasledujúcim algoritmom.

1. Nech $S_0 = \{\xi \in N \mid \exists u \in T^*: \xi \rightarrow u \in P\}$.
2. Pre $i = 1, 2, \dots$ iteruj predpis $S_i = S_{i-1} \cup \{\xi \in N \mid \exists u \in (T \cup S_{i-1})^*: \xi \rightarrow u \in P\}$, až kým pre nejaké $k \in \mathbb{N} - \{0\}$ nenastane $S_k = S_{k-1}$.
3. Polož $S = S_k$.

Množina S_0 teda pozostáva z práve tých neterminálov ξ , ktoré možno pomocou nejakého pravidla prepísať na rýdzo terminálne slovo. Pre $i = 1, \dots, k$ následne množina S_i obsahuje všetky neterminály z množiny S_{i-1} , ako aj tie neterminály ξ , ktoré možno pomocou nejakého pravidla prepísať na slovo obsahujúce iba terminály a neterminály z S_{i-1} . Akonáhle týmto spôsobom nepribudnú žiadne nové neterminály, možno celú iteratívnu konštrukciu zastaviť.

Poznámka 2. Uvedený algoritmus sa na každom vstupe zastaví, pretože v kroku 2 sa do množiny S_i v každej iterácii okrem poslednej pridá oproti množine S_{i-1} aspoň jeden neterminál. Celkový počet neterminálov je ale konečný.

Skutočnosť, že množina S_k je naozaj hľadaná množina „terminujúcich“ neterminálov, bola dokázaná na prednáške.

Poznámka 3. V kroku 2 horeuvedeného algoritmu by v skutočnosti bolo možné iterovať iba predpis $S_i = \{\xi \in N \mid \exists u \in (T \cup S_{i-1})^*: \xi \rightarrow u \in P\}$. Ľahko totiž vidieť, že táto množina musí obsahovať okrem iného aj všetky neterminály z S_{i-1} .

Pre gramatiku $G = (N, T, P, \sigma)$ takú, že $L(G) \neq \emptyset$, je nájdená množina S vždy neprázdna. V takom prípade môžeme z gramatiky G odstrániť všetky neterminály z $N - S$, ako aj všetky pravidlá z P , ktorých ľavá alebo pravá strana obsahuje neterminál z $N - S$. Vo výsledku dostaneme gramatiku spĺňajúcu podmienku (ii) definície 1.

2.3 Odstránenie nedosiahnuteľných neterminálov

Prevod bezkontextovej gramatiky do normálneho tvaru daného podmienkou (iii) definície 1 spočíva v nájdení množiny H všetkých dosiahnuteľných neterminálov a v následnom odstránení zvyšných – čiže nedosiahnuteľných – neterminálov a prepisovacích pravidiel obsahujúcich nedosiahnuteľné neterminály. Množinu H možno pre bezkontextovú gramatiku $G = (N, T, P, \sigma)$ formálne zapísať ako $H = \{\xi \in N \mid \exists u, v \in (N \cup T)^*: \sigma \Rightarrow^* u\xi v\}$ a dá sa nájsť nasledujúcim algoritmom.

1. Nech $H_0 = \{\sigma\}$.
2. Pre $i = 1, 2, \dots$ iteruj $H_i = H_{i-1} \cup \{\xi \in N \mid \exists \eta \in H_{i-1} \exists u, v \in (N \cup T)^*: \eta \rightarrow u\xi v \in P\}$, až kým pre nejaké $k \in \mathbb{N} - \{0\}$ nenastane $H_k = H_{k-1}$.
3. Polož $H = H_k$.

Množina H_0 teda obsahuje iba počiatočný neterminál, ktorý je ako jediný dosiahnuteľný na nula krokov. Pre $i = 1, \dots, k$ následne množina H_i obsahuje všetky neterminály z H_{i-1} , ako aj neterminály, ktoré sa vyskytujú na pravej strane niektorého pravidla s ľavou stranou v H_{i-1} ; ide tak o neterminály dosiahnuteľné na najviac i krokov. Akonáhle takto nepribudnú žiadne nové neterminály, možno iteratívnu konštrukciu ukončiť.

Poznámka 4. Zastavenie algoritmu na každom vstupe je zrejmé z rovnakých dôvodov, ako pri hľadaní „terminujúcich“ neterminálov. Správnosť algoritmu bola dokázaná na prednáške.

Poznámka 5. V kroku 2 je tentokrát zjednotenie s množinou H_{i-1} naozaj podstatné.

Množina H nájdená pre gramatiku $G = (N, T, P, \sigma)$ je vždy neprázdna. Možno teda z gramatiky G odstrániť všetky neterminály z $N - H$ a podobne aj všetky pravidlá z P , ktorých ľavá alebo pravá strana obsahuje neterminál z $N - H$. Výsledkom tohto procesu je gramatika spĺňajúca podmienku (ii) definície 1.

2.4 Redukovaný normálny tvar: algoritmus

Ľubovoľnú bezkontextovú gramatiku možno previesť do redukovaného normálneho tvaru použitím nasledujúceho algoritmu.

1. Odstráň pravidlá typu $\xi \rightarrow \xi$.
2. Odstráň „neterminujúce“ neterminály (a pravidlá, ktoré ich obsahujú).
3. Odstráň nedosiahnuteľné neterminály (a pravidlá, ktoré ich obsahujú).

Správnosť uvedeného algoritmu je založená na nasledujúcich dvoch jednoduchých pozorovaniach.

- a) Po odstránení „neterminujúcich“ a nedosiahnuteľných neterminálov algoritmami z predchádzajúcich pododdielov nemôže vzniknúť žiadne nové pravidlo typu $\xi \rightarrow \xi$.
- b) Po odstránení nedosiahnuteľných neterminálov algoritmom z pododdielu 2.3 nemôže vzniknúť žiaden nový „neterminujúci“ neterminál.

Dôkaz obidvoch týchto tvrdení je priamočiary a prenechávame ho čitateľovi.

Poznámka 6. Poradie odstraňovania „neterminujúcich“ a nedosiahnuteľných neterminálov vo všeobecnosti nemožno vymeniť. Uvažujme napríklad gramatiku $G = (N, T, P, \sigma)$ s $N = \{\sigma, \alpha, \beta\}$, $T = \{a\}$ a $P = \{\sigma \rightarrow \alpha \mid a, \alpha \rightarrow \alpha\beta, \beta \rightarrow a\}$. Táto neobsahuje žiadne pravidlo typu $\xi \rightarrow \xi$ – odstraňovaním takýchto pravidiel sa teda zapodievať nemusíme.

Použitím horeuvedeného algoritmu dostávame redukovanú gramatiku $G' = (N', T', P', \sigma')$, kde $N' = \{\sigma\}$, $T' = T$, $P' = \{\sigma \rightarrow a\}$ a $\sigma' = \sigma$.

Skúsme teraz aplikovať opačný postup a uvažujme najprv dosiahnuteľnosť neterminálov. Dostávame $H_0 = \{\sigma\}$, $H_1 = \{\sigma, \alpha\}$ a $H_2 = \{\sigma, \alpha, \beta\} = H_3 = H$ – všetky neterminály sú teda dosiahnuteľné. Zamerajme sa teraz na „terminujúce“ neterminály. Dostávame $S_0 = \{\sigma, \beta\} = S_1 = S$. Na konci celého procesu teda prichádzame ku gramatike s množinou neterminálov $N' = \{\sigma, \beta\}$ a množinou pravidiel $P' = \{\sigma \rightarrow a, \beta \rightarrow a\}$. Tá celkom očividne *nie je* v redukovanom normálnom tvare. Po odstránení „neterminujúcich“ neterminálov sa totiž môžu niektoré pôvodne dosiahnuteľné neterminály stať nedosiahnuteľnými.

Odstraňovanie pravidiel typu $\xi \rightarrow \xi$ naopak možno robiť aj uprostred alebo na konci celého algoritmu, ako by čitateľ istotne ľahko dokázal.

2.5 Riešená úloha

Úloha 1. Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je bezkontextová gramatika s $N = \{\sigma, \alpha, \beta, \gamma\}$, $T = \{a, b\}$ a

$$\begin{aligned} P = \{ & \sigma \rightarrow \alpha\alpha \mid \sigma \mid a\sigma \\ & \alpha \rightarrow \gamma b \mid aa \mid \varepsilon \\ & \beta \rightarrow b\beta \mid b \\ & \gamma \rightarrow a\gamma \mid a\gamma\gamma \}. \end{aligned}$$

Štandardnou konštrukciou prevedte gramatiku G do redukovaného normálneho tvaru.

Riešenie. Jediným pravidlom typu $\xi \rightarrow \xi$ je v gramatike G pravidlo $\sigma \rightarrow \sigma$. Po jeho odstránení dostávame gramatiku s prepisovacími pravidlami

$$\begin{aligned} & \sigma \rightarrow \alpha\alpha \mid a\sigma, \\ & \alpha \rightarrow \gamma b \mid aa \mid \varepsilon, \\ & \beta \rightarrow b\beta \mid b, \\ & \gamma \rightarrow a\gamma \mid a\gamma\gamma. \end{aligned}$$

Nájďme teraz množinu „terminujúcich“ neterminálov S :

1. $S_0 = \{\alpha, \beta\}$,
2. $S_1 = S_0 \cup \{\sigma, \alpha, \beta\} = \{\sigma, \alpha, \beta\}$,
3. $S_2 = S_1 \cup \{\sigma, \alpha, \beta\} = \{\sigma, \alpha, \beta\} = S_1$.

Teda $S = S_2 = \{\sigma, \alpha, \beta\}$. Po odstránení „neterminujúcich“ neterminálov – v tomto prípade iba neterminálu γ – a pravidiel, ktoré tento neterminál obsahujú, dostávame gramatiku s prepisovacími pravidlami

$$\begin{aligned} & \sigma \rightarrow \alpha\alpha \mid a\sigma, \\ & \alpha \rightarrow aa \mid \varepsilon, \\ & \beta \rightarrow b\beta \mid b. \end{aligned}$$

Pre túto gramatiku nakoniec nájdeme množinu dosiahnuteľných neterminálov H :

1. $H_0 = \{\sigma\}$,
2. $H_1 = H_0 \cup \{\sigma, \alpha\} = \{\sigma, \alpha\}$,
3. $H_2 = H_1 \cup \{\sigma, \alpha\} = \{\sigma, \alpha\} = H_1$.

Teda $H = H_2 = \{\sigma, \alpha\}$. Po odstránení nedosiahnuteľných neterminálov – v tomto prípade iba neterminálu β – dostávame gramatiku $G' = (N', T, P', \sigma)$ s $N' = \{\sigma, \alpha\}$ a

$$\begin{aligned} P = \{ & \sigma \rightarrow \alpha\alpha \mid a\sigma \\ & \alpha \rightarrow aa \mid \varepsilon \}. \end{aligned}$$

Gramatika G' je v redukovanom normálnom tvare. □

3 Chomského normálny tvar

Chomského normálny tvar umožňuje bez ujmy na všeobecnosti predpokladať, že sa v každom kroku odvodenia bezkontextovej gramatiky prepíše niektorý neterminál na dva neterminály, na jeden terminál, alebo na prázdne slovo.

Definícia 2. Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je bezkontextová gramatika. Gramatika G je v *Chomského normálnom tvare*, ak $P \subseteq N \times (N^2 \cup T \cup \{\varepsilon\})$.

O normálnom tvare môžeme hovoriť vďaka nasledujúcej vete, ktorá bola dokázaná na prednáške.

Veta 2. *Nech G je bezkontextová gramatika. Potom existuje bezkontextová gramatika G' v Chomského normálnom tvare taká, že $L(G') = L(G)$.*

Vstupom nasledujúceho algoritmu na prevod do Chomského normálneho tvaru je ľubovoľná bezkontextová gramatika $G = (N, T, P, \sigma)$.

1. Pre každý terminál $c \in T$ zaved' nový² neterminál ξ_c a pravidlo $\xi_c \rightarrow c$.
2. Nahraď vo všetkých pravidlách $\alpha \rightarrow x \in P$ – teda v tých pravidlách, ktoré sa vyskytovali aj v pôvodnej gramatike G – všetky terminály $c \in T$ neterminálom ξ_c . Nech $G_1 = (N_1, T, P_1, \sigma)$ je výsledná gramatika.

Pravá strana každého pravidla gramatiky G_1 pozostáva z jedného terminálu, z prázdneho slova, alebo z neprázdneho slova zloženého iba z neterminálov. V nasledujúcich krokoch už iba zabezpečíme, aby v prípade neprázdneho slova zloženého z neterminálov bola jeho dĺžka rovná dvom.

3. Zaved' nový neterminál ξ_ε a pravidlo $\xi_\varepsilon \rightarrow \varepsilon$. Všetky pravidlá $\alpha \rightarrow \beta \in P_1$, kde $\alpha, \beta \in N_1$, nahraď pravidlom $\alpha \rightarrow \beta\xi_\varepsilon$. Nech $G_2 = (N_2, T, P_2, \sigma)$ je výsledná gramatika.

Gramatika G_2 obsahuje iba prepisovacie pravidlá, ktoré majú na pravej strane jeden terminál, prázdne slovo, alebo slovo dĺžky aspoň dva pozostávajúce iba z neterminálov. V záverečnom kroku teda stačí ošetriť „príliš dlhé“ slová na pravej strane.

4. Pre každé pravidlo $\pi = (\alpha \rightarrow \beta_1\beta_2 \dots \beta_k) \in P_2$ s $k > 2$ a $\alpha, \beta_1, \dots, \beta_k \in N_2$:

- 4.1 Zaved' nové neterminály $\psi_{\pi,1}, \dots, \psi_{\pi,k-2}$.
- 4.2 Odober pôvodné pravidlo $\alpha \rightarrow \beta_1\beta_2 \dots \beta_k$.
- 4.3 Pridaj nové pravidlá $\alpha \rightarrow \beta_1\psi_{\pi,1}, \psi_{\pi,1} \rightarrow \beta_2\psi_{\pi,2}, \dots, \psi_{\pi,k-2} \rightarrow \beta_{k-1}\beta_k$.

Nech $G' = (N', T, P', \sigma)$ je výsledná gramatika.

Výsledná gramatika G' je evidentne vždy v Chomského normálnom tvare a na prednáške bolo dokázané, že $L(G') = L(G)$.

Poznámka 7. Uvedený algoritmus nie je optimálny: napríklad všetky pravidlá $\alpha \rightarrow c$ pôvodnej gramatiky, kde $c \in T$ (ktoré Chomského normálny tvar neporušujú) sa nahradia trojicou pravidiel $\alpha \rightarrow \xi_c\xi_\varepsilon$, $\xi_c \rightarrow c$ a $\xi_\varepsilon \rightarrow \varepsilon$. Poznamenajme však, že toto neplatí pre pravidlá $\alpha \rightarrow \varepsilon$ pôvodnej gramatiky, ktoré sú vo výsledku nezmenené.

3.1 Riešená úloha

Úloha 2. Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je bezkontextová gramatika s $N = \{\sigma, \alpha, \beta\}$, $T = \{a, b\}$ a

$$\begin{aligned} P = \{ & \sigma \rightarrow aab\beta \mid \beta\beta \mid \alpha \\ & \alpha \rightarrow ab\alpha \mid aa \\ & \beta \rightarrow b\beta\beta \mid \varepsilon \}. \end{aligned}$$

Štandardnou konštrukciou preved'te gramatiku G do Chomského normálneho tvaru.

²Práve zavedený neterminál ξ_c teda nepatrí do N ani do T .

Riešenie. Pre všetky $c \in T$ zavedme nový neterminál ξ_c a pravidlo $\xi_c \rightarrow c$; následne nahradme všetky terminály c na pravých stranách pôvodných pravidiel neterminálom ξ_c . Po tejto transformácii dostaneme gramatiku s pravidlami

$$\begin{aligned}\sigma &\rightarrow \xi_a \alpha \xi_b \beta \mid \beta \beta \mid \alpha, \\ \alpha &\rightarrow \alpha \xi_b \alpha \mid \xi_a \xi_a, \\ \beta &\rightarrow \xi_b \beta \beta \mid \varepsilon, \\ \xi_a &\rightarrow a, \\ \xi_b &\rightarrow b.\end{aligned}$$

Zavedme ďalej nový neterminál ξ_ε s pravidlom $\xi_\varepsilon \rightarrow \varepsilon$ a predĺžme neterminálom ξ_ε všetky „príliš krátke“ pravé strany pravidiel. Získame tak gramatiku s pravidlami

$$\begin{aligned}\sigma &\rightarrow \xi_a \alpha \xi_b \beta \mid \beta \beta \mid \alpha \xi_\varepsilon, \\ \alpha &\rightarrow \alpha \xi_b \alpha \mid \xi_a \xi_a, \\ \beta &\rightarrow \xi_b \beta \beta \mid \varepsilon, \\ \xi_a &\rightarrow a, \\ \xi_b &\rightarrow b, \\ \xi_\varepsilon &\rightarrow \varepsilon.\end{aligned}$$

Zavedme ešte označenia pravidiel

$$\begin{aligned}\pi_1 &:= (\sigma \rightarrow \xi_a \alpha \xi_b \beta), \\ \pi_2 &:= (\alpha \rightarrow \alpha \xi_b \alpha), \\ \pi_3 &:= (\beta \rightarrow \xi_b \beta \beta)\end{aligned}$$

a „rozbime“ príliš dlhé pravé strany pravidiel pomocou nových neterminálov, čím dostaneme bezkontextovú gramatiku $G' = (N', T, P', \sigma)$ s $N' = \{\sigma, \alpha, \beta, \xi_a, \xi_b, \xi_\varepsilon, \psi_{\pi_1,1}, \psi_{\pi_1,2}, \psi_{\pi_2,1}, \psi_{\pi_3,1}\}$ a

$$\begin{aligned}P' &= \{\sigma \rightarrow \xi_a \psi_{\pi_1,1} \mid \beta \beta \mid \alpha \xi_\varepsilon \\ &\quad \alpha \rightarrow \alpha \psi_{\pi_2,1} \mid \xi_a \xi_a \\ &\quad \beta \rightarrow \xi_b \psi_{\pi_3,1} \mid \varepsilon \\ &\quad \psi_{\pi_1,1} \rightarrow \alpha \psi_{\pi_1,2} \\ &\quad \psi_{\pi_1,2} \rightarrow \xi_b \beta \\ &\quad \psi_{\pi_2,1} \rightarrow \xi_b \alpha \\ &\quad \psi_{\pi_3,1} \rightarrow \beta \beta \\ &\quad \xi_a \rightarrow a \\ &\quad \xi_b \rightarrow b \\ &\quad \xi_\varepsilon \rightarrow \varepsilon\}.\end{aligned}$$

□

4 „Bezepsilonový“ normálny tvar

Hovoríme, že bezkontextová gramatika je „bezepsilonová“ alebo v „bezepsilonovom“ normálnom tvare, ak neobsahuje vymazávajúce pravidlá typu $\xi \rightarrow \varepsilon$. V tomto prípade ide o plnohodnotný normálny tvar len pre gramatiky generujúce neprázdne slová. Gramatika bez pravidiel typu $\xi \rightarrow \varepsilon$ totiž nikdy nemôže vygenerovať prázdne slovo ε , a teda nie každá bezkontextová gramatika sa dá do „bezepsilonového“ tvaru v pravom slova zmysle previesť. Ako však bolo dokázané na prednáške, ku každej bezkontextovej gramatike G existuje bezkontextová gramatika G' v „bezepsilonovom“ normálnom tvare taká, že $L(G') = L(G) - \{\varepsilon\}$.

Definícia 3. Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je bezkontextová gramatika. Hovoríme, že gramatika G je v „bezepsilonovom“ normálnom tvare, ak $P \subseteq N \times (N \cup T)^+$.

Veta 3. Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je bezkontextová gramatika. Potom existuje bezkontextová gramatika $G' = (N', T', P', \sigma')$ v „bezepsilonovom“ normálnom tvare taká, že $L(G') = L(G) - \{\varepsilon\}$.

Správnosť nasledujúceho algoritmu na prevod gramatiky do „bezepsilonového“ normálneho tvaru bola dokázaná na prednáške. Jeho vstupom je bezkontextová gramatika $G = (N, T, P, \sigma)$ a výstupom je bezkontextová gramatika $G' = (N', T', P', \sigma')$ v „bezepsilonovom“ normálnom tvare taká, že $L(G') = L(G) - \{\varepsilon\}$.

1. Nájdí množinu $E = \{\xi \in N \mid \xi \Rightarrow^* \varepsilon\}$ vymazávajúcich neterminálov v gramatike G :
  - 1.1 Nech $E_0 = \{\xi \in N \mid \xi \rightarrow \varepsilon \in P\}$ (ide o neterminály „vymazávajúce na jeden krok“).
  - 1.2 Pre $i = 1, 2, \dots$ iteruj $E_i = E_{i-1} \cup \{\xi \in N \mid \exists u \in E_{i-1}^* : \xi \rightarrow u \in P\}$, až kým pre nejaké k nenastane $E_k = E_{k-1}$.
  - 1.3 Polož $E = E_k$.
2. Pre každé pôvodné pravidlo $\xi \rightarrow u \in P$ s $\xi \in N$ a $u \in (N \cup T)^+$ pridaj do množiny prepisovacích pravidiel všetky pravidlá $\xi \rightarrow v_0 v_1 \dots v_j$ s $j \in \mathbb{N}$ a $v_0, \dots, v_j \in (N \cup T)^*$ také, že pre nejaké $\alpha_1, \dots, \alpha_j \in E$ je $u = v_0 \alpha_1 v_1 \alpha_2 \dots v_{j-1} \alpha_j v_j$. (Čiže pridáme všetky pravidlá, ktoré vzniknú z pravidla $\xi \rightarrow u$ vypustením niektorých výskytov vymazávajúcich neterminálov v slove u .)
3. Odober z množiny prepisovacích pravidiel všetky pravidlá $\xi \rightarrow \varepsilon$, kde $\xi \in N$. Vráť výslednú gramatiku $G' = (N', T', P', \sigma')$ ako výstup.

V kroku 2 by, samozrejme, bolo možné pridávať iba také pravidlá $\xi \rightarrow v_0 v_1 \dots v_j$, pre ktoré $v_0 v_1 \dots v_j \neq \varepsilon$. V opačnom prípade sa totiž pravidlo hneď v nasledujúcom kroku z gramatiky odstráni.

4.1 Riešená úloha

Úloha 3. Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je bezkontextová gramatika s $N = \{\sigma, \alpha, \beta, \gamma\}$, $T = \{a, b\}$ a

$$\begin{aligned} P = \{ & \sigma \rightarrow a\sigma \mid b\alpha \mid bb \\ & \alpha \rightarrow \beta \mid aa \\ & \beta \rightarrow b\beta\beta a\alpha\sigma \mid \varepsilon \\ & \gamma \rightarrow \alpha\alpha \mid a\gamma \mid a\}. \end{aligned}$$

Štandardnou konštrukciou prevedte gramatiku G do „bezepsilonového“ normálneho tvaru.

Riešenie. Nájdeme najprv množinu vymazávajúcich neterminálov E :

1. $E_0 = \{\beta\}$,
2. $E_1 = E_0 \cup \{\alpha, \beta\} = \{\alpha, \beta\}$,
3. $E_2 = E_1 \cup \{\alpha, \beta, \gamma\} = \{\alpha, \beta, \gamma\}$,
4. $E_3 = E_2 \cup \{\alpha, \beta, \gamma\} = \{\alpha, \beta, \gamma\} = E_2$.

Teda $E = E_3 = \{\alpha, \beta, \gamma\}$. Z pravidiel gramatiky G následne získame nasledujúce nové pravidlá:

$$\begin{array}{lll}
\sigma \rightarrow a\sigma & \rightsquigarrow & \sigma \rightarrow a\sigma, \\
\sigma \rightarrow b\alpha & \rightsquigarrow & \sigma \rightarrow b\alpha \mid b, \\
\sigma \rightarrow bb & \rightsquigarrow & \sigma \rightarrow bb, \\
\alpha \rightarrow \beta & \rightsquigarrow & \alpha \rightarrow \beta \mid \varepsilon, \\
\alpha \rightarrow aa & \rightsquigarrow & \alpha \rightarrow aa, \\
\beta \rightarrow b\beta\beta a\alpha\sigma & \rightsquigarrow & \beta \rightarrow b\beta\beta a\alpha\sigma \mid b\beta\beta a\sigma \mid b\beta a\alpha\sigma \mid b\beta a\sigma \mid ba\alpha\sigma \mid ba\sigma, \\
\beta \rightarrow \varepsilon & \rightsquigarrow & \beta \rightarrow \varepsilon, \\
\gamma \rightarrow \alpha\alpha & \rightsquigarrow & \gamma \rightarrow \alpha\alpha \mid \alpha \mid \varepsilon, \\
\gamma \rightarrow a\gamma & \rightsquigarrow & \gamma \rightarrow a\gamma \mid a, \\
\gamma \rightarrow a & \rightsquigarrow & \gamma \rightarrow a.
\end{array}$$

Po odstránení duplikátov a pravidiel s prázdnyim slovom na pravej strane tak dostávame výslednú gramatiku $G' = (N, T, P', \sigma)$ s

$$\begin{aligned}
P' = \{ & \sigma \rightarrow a\sigma \mid b\alpha \mid b \mid bb \\
& \alpha \rightarrow \beta \mid aa \\
& \beta \rightarrow b\beta\beta a\alpha\sigma \mid b\beta\beta a\sigma \mid b\beta a\alpha\sigma \mid b\beta a\sigma \mid ba\alpha\sigma \mid ba\sigma \\
& \gamma \rightarrow \alpha\alpha \mid \alpha \mid a\gamma \mid a \}.
\end{aligned}$$

□

Poznámka 8. Už sme spomenuli, že „bezepsilonový“ normálny tvar nie je normálnym tvarom v pravom slova zmysle: „bezepsilonové“ gramatiky nedokážu vygenerovať prázdne slovo a veta o normálnom tvare tak zaručuje iba ekvivalenciu „až na ε “. Tento drobný nedostatok sa občas zvykne riešiť alternatívnou definíciou „bezepsilonového“ normálneho tvaru, pri ktorej sa toleruje prepisovacie pravidlo $\sigma \rightarrow \varepsilon$ v prípade, že sa počiatočný neterminál σ nevyskytuje na pravej strane žiadneho pravidla. Množina prepisovacích pravidiel P teda musí byť v tvare $P \subseteq \{\sigma \rightarrow \varepsilon\} \cup N \times ((N - \{\sigma\}) \cup T)^+$. Na prevod do tohto variantu „bezepsilonového“ normálneho tvaru stačí použiť horeuvedený algoritmus, pridať nový počiatočný neterminál σ' , pravidlo $\sigma' \rightarrow \sigma$ a ak $\sigma \in E$, tak aj pravidlo $\sigma' \rightarrow \varepsilon$.

5 Formálna definícia pojmu odvodenia

Odvodenie v bezkontextovej gramatike je pomerne intuitívny pojem, ktorého definícií sa v literatúre nevenuje veľká pozornosť. Zvyčajne sa narába iba s predstavou o „odvodení $\sigma \Rightarrow w_1 \Rightarrow \dots \Rightarrow w_n$ “, pričom sa toleruje, že takýto zápis v skutočnosti reprezentuje výrok a nie „entitu odvodenia“. V literatúre sa miestami objavujú pokusy o zmiernenie tejto nepresnosti podaním formálnej definície pojmu odvodenia, ktorá má zápisom ako ten vyššie priradiť určitý význam. Tieto definície sú však často chybné a nesúhlasia napríklad s teóriou okolo stromov odvodenia, kde je čitateľ znova prenechaný napospas intuícii.

Hovoriť o „odvodení $\sigma \Rightarrow w_1 \Rightarrow \dots \Rightarrow w_n$ “ je účelné z hľadiska prehľadnosti a intuitívnosti zápisu a budeme tak robiť aj my. Na správne pochopenie konceptu stromov odvodenia je však nutné mať adekvátnu predstavu o tom, čo sa takýmto zápisom v skutočnosti myslí. Potrebujeme teda definíciu pojmu odvodenia, ktorá bude „v pozadí“ za každým zápisom typu $\sigma \Rightarrow w_1 \Rightarrow \dots \Rightarrow w_n$ a ktorá zároveň bude v súlade s neskoršie zavedenými pojmami.

Uvedomme si najprv, že odvodenie *nemôžeme* definovať iba ako postupnosť slov $(w_0, w_1, \dots, w_n)$ takých, že $w_0 \Rightarrow w_1 \Rightarrow \dots \Rightarrow w_n$, ba ani ako striedavú postupnosť takýchto slov a pravidiel používaných pri ich odvodzovaní. V bezkontextovej gramatike $G = (N, T, P, \sigma)$ s $N = \{\sigma, \alpha\}$, $T = \{a\}$ a $P = \{\sigma \rightarrow \alpha\alpha, \alpha \rightarrow \alpha\alpha \mid a\}$ totiž napríklad existujú dve *fundamentálne odlišné* odvodenia vetnej formy $\alpha\alpha\alpha$, ktoré obidve môžeme zapísať ako

$$\sigma \Rightarrow \alpha\alpha \Rightarrow \alpha\alpha\alpha.$$

Pri oboch týchto odvodeniach najprv na počiatočný neterminál aplikujeme pravidlo $\sigma \rightarrow \alpha\alpha$ a následne pokračujeme použitím pravidla $\alpha \rightarrow \alpha\alpha$. Rozdiel medzi nimi spočíva v tom, na ktorý z výskytov neterminálu α aplikujeme pravidlo $\alpha \rightarrow \alpha\alpha$. Ak teda vo vetných formách podčiarkneme výskyt neterminálov prepisovaných v nasledujúcom kroku, môžeme tieto dve odvodenia zapísať nasledovne:

$$\underline{\sigma} \Rightarrow \underline{\alpha}\alpha \Rightarrow \alpha\alpha\alpha,$$

$$\underline{\sigma} \Rightarrow \alpha\underline{\alpha} \Rightarrow \alpha\alpha\alpha.$$

Ako vhodný prístup k definícii pojmu odvodenia sa javí práve zahrnutie „podčiarknutých neterminálov“ použitých vyššie. Zo zápisu $u\underline{\alpha}v \Rightarrow uv$ je totiž zrejmy výskyt prepisovaného neterminálu a aj použité prepisovacie pravidlo je ním určené jednoznačne.

Pre naše neskoršie účely je postačujúce pamätať si, že pod odvodením rozumieme *postupnosť vetných foriem s vyznačenými výskytmi prepisovaných neterminálov*. Nasledujúcu formálnu definíciu uvádzame viac-menej len pre úplnosť a s cieľom presvedčiť nedôverčivého čitateľa o možnosti pojem odvodenia plne sformalizovať.

Definícia 4. Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je bezkontextová gramatika. Nech $\underline{N} = \{\underline{\alpha} \mid \alpha \in N\}$ je abeceda „podčiarknutých neterminálov“; predpokladajme, že je táto abeceda disjunktná s abecedou $N \cup T$. Nech $h: (N \cup \underline{N} \cup T)^* \rightarrow (N \cup T)^*$ je homomorfizmus taký, že pre všetky $\alpha \in N$ je $h(\underline{\alpha}) = h(\alpha) = \alpha$ a pre všetky $c \in T$ je $h(c) = c$. *Odvodenie* v gramatike G je konečná postupnosť slov $(w_0, w_1, \dots, w_n)$ taká, že:

(i) Pre $i = 0, \dots, n-1$ je $w_i = u_i \underline{\alpha}_i v_i$, kde $u_i, v_i \in (N \cup T)^*$ a $\alpha_i \in N$; ďalej $w_n \in (N \cup T)^*$.

(ii) Pre $i = 0, \dots, n-1$ je $h(w_{i+1}) = u_i x_i v_i$ pre nejaké $x_i \in (N \cup T)^*$ také, že $\alpha_i \rightarrow x_i \in P$.

Odvodenie slova w v gramatike G je odvodenie $(w_0, w_1, \dots, w_n)$ také, že $h(w_0) = \sigma$ a $w_n = w$.

6 Stromy odvodenia, jednoznačnosť a viacznačnosť

Uvažujme opäť bezkontextovú gramatiku G z predchádzajúceho oddielu. Slovo aa sa v nej dá odvodiť dvoma spôsobmi:

$$\underline{\sigma} \Rightarrow \underline{\alpha}\alpha \Rightarrow a\underline{\alpha} \Rightarrow aa,$$

$$\underline{\sigma} \Rightarrow \alpha\underline{\alpha} \Rightarrow \underline{\alpha}a \Rightarrow aa.$$

Tieto odvodenia sa líšia iba poradím prepísania jednotlivých výskytov neterminálu α ; „štruktúra“ odvodenia je v oboch prípadoch rovnaká. Podobná situácia nastane vždy, keď sa v odvodení vyskytne vetná forma s viac ako jedným neskôr prepísaným neterminálom – poradie ich prepísovania možno zvoliť ľubovoľne, čo znamená viacero formálne rôznych odvodení.

Aj z tohto dôvodu je často namieste považovať odvodenia s rovnakou „štruktúrou“, líšiace sa iba poradím prepísovania neterminálov, za ekvivalentné. Formalizáciou tejto myšlienky je koncept *stromu odvodenia*, čo je stromová štruktúra jedinečná pre každé odvodenie. Stromu odvodenia môže naopak zodpovedať aj viacero odvodení, ktoré sa však líšia iba poradím prepísovania neterminálov a možno ich tak považovať za ekvivalentné.

Prv než uvedieme jeho formálnu definíciu, ilustrujeme pojem stromu odvodenia na príklade.

Príklad 1. Uvažujme gramatiku $G = (N, T, P, \sigma)$ s $N = \{\sigma\}$, $T = \{a, b\}$ a $P = \{\sigma \rightarrow \sigma\sigma \mid a \mid b \mid \varepsilon\}$ a odvodenia

$$\underline{\sigma} \Rightarrow \underline{\sigma}\sigma \Rightarrow \underline{\sigma}\sigma\sigma \Rightarrow a\underline{\sigma}\sigma \Rightarrow ab\underline{\sigma} \Rightarrow aba$$

$$\underline{\sigma} \Rightarrow \sigma\underline{\sigma} \Rightarrow \underline{\sigma}\sigma\sigma \Rightarrow \underline{\sigma}\sigma\sigma\sigma \Rightarrow a\underline{\sigma}\sigma\sigma \Rightarrow a\underline{\sigma}\sigma \Rightarrow ab\underline{\sigma} \Rightarrow aba.$$

Príslušné stromy odvodenia sú na obrázku 1.

Obr. 1: Stromy odvodení v gramatike G .

Stromy odvodenia zodpovedajúce daným dvom odvodeniam slova aba sú rôzne, čo znamená, že tieto dve odvodenia nepovažujeme za ekvivalentné. Naopak, napríklad odvodenie

$$\underline{\sigma} \Rightarrow \sigma \underline{\sigma} \Rightarrow \underline{\sigma} a \Rightarrow \sigma \underline{\sigma} a \Rightarrow \underline{\sigma} ba \Rightarrow aba$$

má rovnaký strom odvodenia ako prvé odvodenie. Tieto dve odvodenia teda v určitom zmysle možno považovať za ekvivalentné.

Formálna definícia stromu odvodenia zvyčajne pozostáva z dvoch častí. V prvej sa definujú všetky korektné stromy odvodení v danej gramatike. V druhej časti sa potom definuje, kedy strom odvodenia prislúcha k nejakému odvodeniu. V nasledujúcom pod *stromom* rozumieme zakorenený strom s ohodnotenými uzlami a s pevným usporiadaním potomkov.

Definícia 5. Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je bezkontextová gramatika. *Strom odvodenia* v gramatike G je strom, pre ktorý sú splnené nasledujúce podmienky.

- (i) Každý vnútorný uzol je ohodnotený nejakým neterminálom $\xi \in N$.
- (ii) Každý list je ohodnotený buď nejakým symbolom $d \in N \cup T$, alebo prázdny slovom ε . Listy ohodnotené prázdny slovom nemajú súrodencov.
- (iii) Ak sú ohodnotenia všetkých synov uzla ohodnoteného neterminálom $\xi \in N$ postupne dané ako $d_1, \dots, d_n \in N \cup T \cup \{\varepsilon\}$ (v tomto poradí), tak P obsahuje pravidlo $\xi \rightarrow d_1 \dots d_n$.

Zrežazenie ohodnotení všetkých listov (v poradí zľava doprava) určuje vetnú formu vygenerovanú daným odvodením z neterminálu, ktorým je ohodnotený koreň.

Definícia 6. Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je bezkontextová gramatika a $\xi \Rightarrow^n w$ je odvodenie v G ,³ kde $n \in \mathbb{N}$, $\xi \in N$ a $w \in (N \cup T)^*$. *Strom odvodenia* $\xi \Rightarrow^n w$ je strom odvodenia v gramatike G definovaný indukčne vzhľadom na n :

1. Pre $n = 0$ nutne $w = \xi$; strom odvodenia $\xi \Rightarrow^0 \xi$ je potom strom pozostávajúci z jediného uzla ohodnoteného ξ .
2. Strom odvodenia $\xi \Rightarrow^n u \underline{\alpha} v \Rightarrow u x v = w$ vznikne zo stromu odvodenia $\xi \Rightarrow^n u \alpha v$ pridaním synov jeho $(|u| + 1)$ -ému „neepsilónovému“ listu tak, aby zrežazenie ich ohodnotení bolo x .

Stromom odvodenia slova $w \in L(G)$ v gramatike G ďalej nazveme strom ľubovoľného z odvodení $\sigma \Rightarrow^* w$ slova w v tejto gramatike.

Indukciou by sme ľahko dokázali, že zrežazením ohodnotení listov stromu odvodenia $\xi \Rightarrow^n w$ vždy dostaneme slovo w .

³Pod nepresným zápisom $\xi \Rightarrow^n w$ sa tu ukrýva odvodenie v zmysle definície 4.

Ľavé krajné odvodenie je také odvodenie $(w_0, w_1, \dots, w_n)$, kde vo všetkých vetných formách $w_0, \dots, w_{n-1}$ je podčiarknutý prvý výskyt neterminálu (zľava) a *pravé krajné odvodenie* je také odvodenie, kde sú podčiarknuté posledné výskyty neterminálov. Inými slovami: v ľavom krajnom odvodení sa v každom kroku odvodenia prepisuje prvý neterminál zľava a v pravom krajnom odvodení sa v každom kroku prepisuje prvý neterminál sprava. Krok ľavého krajného odvodenia sa niekedy zvykne označovať ako $\Rightarrow_{lm}$ a krok pravého krajného odvodenia ako $\Rightarrow_{rm}$.

Ľahko vidieť, že existuje vzájomne jednoznačná korešpondencia medzi stromami odvodenia a ľavými (resp. pravými) krajnými odvodeniami.

Definícia 7. Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je bezkontextová gramatika. Gramatika G sa nazýva *jednoznačná*, ak pre každé slovo $w \in L(G)$ existuje práve jedno ľavé krajné odvodenie v gramatike G . Gramatika, ktorá nie je jednoznačná, sa nazýva *viaczná*.

Definícia 8. Nech $L \in \mathcal{L}_{CF}$ je bezkontextový jazyk. Jazyk L sa nazýva *jednoznačný*, ak existuje jednoznačná bezkontextová gramatika G taká, že $L(G) = L$. Jazyk, ktorý nie je jednoznačný, sa nazýva *vnútorne viaczná*.

Čitateľ si už istotne uvedomil, že jednoznačnosť gramatiky je ekvivalentná existencii práve jedného *pravého krajného* odvodenia pre každé slovo $w \in L(G)$, čo je ďalej ekvivalentné tomu, že pre každé slovo $w \in L(G)$ existuje práve jeden strom jeho odvodenia v gramatike G .

7 Uzáverové vlastnosti triedy bezkontextových jazykov

Hovoríme, že trieda jazykov $\mathcal{L}$ je *uzavretá* na nejakú k -árnu operáciu, ak táto operácia pre každú k -ticiu jazykov z triedy $\mathcal{L}$ vždy opäť vráti jazyk z triedy $\mathcal{L}$.

Uzáverovými vlastnosťami tried jazykov sa na tomto predmete budeme hlbšie zaoberať neskôr. Na prednáške však už bolo pomocou bezkontextových gramatík dokázaných niekoľko uzáverových vlastností triedy $\mathcal{L}_{CF}$ všetkých bezkontextových jazykov. Tri z nich si teraz pripomenieme – za každým sa pritom obmedzíme iba na opis príslušnej *konštrukcie* bezkontextovej gramatiky; dôkazy správnosti týchto konštrukcií odzneli na prednáške.

Veta 4. Trieda $\mathcal{L}_{CF}$ je uzavretá na zjednotenie: pre všetky $L_1, L_2 \in \mathcal{L}_{CF}$ je aj $L_1 \cup L_2 \in \mathcal{L}_{CF}$.

Nech $G_1 = (N_1, T_1, P_1, \sigma_1)$ a $G_2 = (N_2, T_2, P_2, \sigma_2)$ sú ľubovoľné bezkontextové gramatiky také, že $N_1 \cap N_2 = \emptyset$, $L(G_1) = L_1$ a $L(G_2) = L_2$. Jazyk $L_1 \cup L_2$ je potom generovaný bezkontextovou gramatikou $G = (N, T, P, \sigma)$, kde $\sigma \notin N_1 \cup T_1 \cup N_2 \cup T_2$ je nový neterminál, $N = N_1 \cup N_2 \cup \{\sigma\}$, $T = T_1 \cup T_2$ a $P = P_1 \cup P_2 \cup \{\sigma \rightarrow \sigma_1 \mid \sigma_2\}$.

Veta 5. Trieda $\mathcal{L}_{CF}$ je uzavretá na zretazenie: pre všetky $L_1, L_2 \in \mathcal{L}_{CF}$ je aj $L_1 \cdot L_2 \in \mathcal{L}_{CF}$.

Nech $G_1 = (N_1, T_1, P_1, \sigma_1)$ a $G_2 = (N_2, T_2, P_2, \sigma_2)$ sú ľubovoľné bezkontextové gramatiky také, že $N_1 \cap N_2 = \emptyset$, $L(G_1) = L_1$ a $L(G_2) = L_2$. Jazyk $L_1 \cdot L_2$ je potom generovaný bezkontextovou gramatikou $G = (N, T, P, \sigma)$, kde $\sigma \notin N_1 \cup T_1 \cup N_2 \cup T_2$ je nový neterminál, $N = N_1 \cup N_2 \cup \{\sigma\}$, $T = T_1 \cup T_2$ a $P = P_1 \cup P_2 \cup \{\sigma \rightarrow \sigma_1 \sigma_2\}$.

Veta 6. Trieda $\mathcal{L}_{CF}$ je uzavretá na iteráciu: pre všetky $L \in \mathcal{L}_{CF}$ je aj $L^* \in \mathcal{L}_{CF}$.

Nech $G = (N, T, P, \sigma)$ je ľubovoľná bezkontextová gramatika taká, že $L(G) = L$. Jazyk L^* je potom generovaný bezkontextovou gramatikou $G' = (N', T, P', \sigma')$, kde $\sigma' \notin N \cup T$ je nový neterminál, $N' = N \cup \{\sigma'\}$ a $P' = P \cup \{\sigma' \rightarrow \sigma \sigma' \mid \varepsilon\}$.